
P r i n o s i

UDK: 22.06
316.66 - 055.2
Primljeno 10/2006.

KRŠĆANSKI PATERNALIZAM I ŽENA

Ivan Pederin, Split

Sažetak

U ovom radu autor prikazuje pojam oca u Starom zavjetu, pa u Evandelju i poslanicama apostolskim, pojam straha od Boga, koji je temelj sinovskog držanja, pa pojam biskupa kako ga je opisao apostol Pavao. U drugom dijelu autor prikazuje krize u pojmu oca kao izraz krize vjere u renesansi, pa onda pojam feudalnog paternalizma u savjetima koje Don Quijote daje svojem štitonoši Sanchu prije negoli će on postati guvernerom otoka Baratarije. Na kraju daje lik žene u baroknoj tradiciji kod španjolskoga redovnika fra Luisa de Leona.

Feministička literatura vezana je uz ljevicu i voli gledati povijest kao povijest patrijarhata u kojoj je muškarac silovao ženu i podjarmio je. Tu ističemo Siegfrieda Grassa, koji je u svojem *Lumburu (Der Butt)* napisao mitsku povijest matrijarhata, ali nije prionuo uz feminizam jer se u zaključku njegova romana žena toliko emancipirala da je postala muževna. Njegova slika žene što teži emancipaciji svetogrдна je, muškarac je u njegovu djelu obično ništica i rogonja, njegovo djelo je bez sumnje rušenje lika oca i muža od onog časa kad je on u svojem *Limenom bubnju (Die Blechtrommel)* opisao kako se krijumčar Koliajczek u bijegu pred oružnicima skrio pod suknju žene što je pekla krumpire u polju.¹ Pokret za emancipaciju žena javio se negdje potkraj XIX.

¹ Ivan Pederin, *Mitovi i likovi žena kod Güntera Grassa*, Život, Sarajevo, 25 (1986), br. 11., str. 633-645.

st., a žene koje su se borile za emancipaciju nazivali su *blue stockings* i *Blaustrümpfe*. Kad bi se saželi njihovi zahtjevi, ne bismo mnogo pretjerali ako bismo rekli da su žene tražile da rade, da legnu s kim hoće i da prave pobačaje.² Literatura koja prikazuje stradanje žena u srednjem vijeku ne voli spomenuti Bibliju, iako su upravo Mojsijev zakonik i poslanice svetoga Petra i Pavla bile zakon o braku.³ Ennen gleda ženu u srednjem vijeku kao suprugu, priležnicu i ništa više, ne zalazeći dublje u prirodu feudalnog braka, koji je tolerirao priležništvo, ali je priležnice i zaštitio i dao im položaj u društvu temeljeći njihov položaj na Mojsijevu zakonu o braku, a taj zakon temelj je i polazište njegova zakonika i svakog drugog zakonika. I sad se možemo zamisliti o Mojsiju koji je bio prvosvećenik, vojnik, zakonodavac u svemu, otac svoga naroda, i sve to je bio jer mu se Gospodin objavio. Gospodin je izvor ćudorednosti pa od Mojsija počinje pojam pravednog rata, Zakon je izraz Božje volje i ćudorednosti, iz tog Zakonika izvodi se i pojam pravedne cijene.

STARI ZAVJET

Naš Gospodin, a on je Gospodin kršćana, Židova i muslimana naš je Otac, on je spor na srdžbu, a brz na praštanje, a to znači da mu se svaki od nas može u svako doba obratiti molitvom i naći će kod njega razumijevanje. Sveto Pismo je bez svake sumnje paternalistička knjiga, Eva je nastala iz Adamova rebra; Sotona je najprije pristupio njoj, a onda je Eva zavela Adama; njezin grijeh je teži, ona je zbog toga podložna mužu, u crkvu ulazi glave pokrivena

² Daniela Weiland, *Geschichte der Frauenemanzipation in Deutschland und Österreich*, in: Hermes, Handlexikon, Econ, Taschenbuchverlag, Düsseldorf, 1983; O pitanju žena može se pogledati: Ivan Pederin, *Woman's Honour in the Tragedies of Lessing and Schiller and the Sexual Manners in XIXth Century*, Acta Histriae, IX (2000), str. 69-76; O građanskom braku XIX. st. Isti, *Povijest otoka Drevnika*, Hrvatska obzorja, VII (1999) Heft 2-4, str. 371-392, 661-690, 897-926.

³ To su Ingeborg Weber Kellermann, *Frauenleben im 19. Jahrhundert, Empire und Romantik*, Biedermeier, Gründerzeit, München, 1998.; Edith Ennen, *Frauen im Mittelalter*, München, 1999. Ovdje se mogu spomenuti radovi? Marie Thérèse d'Alverny; Comment les théologiens et les philosophes voient la femme; Cahiers de civilisation médiévale, X^e -XIIe siècles; Université de Poitiers, 20, 1977. str. 105-129; Alexander Gieysytor, *La femme dans les civilisations des Xe - XIIIe s. La femme en Europe orientale*; Ibid. str.189-200; Joëlle Beaucamp, *La situation juridique de la femme à Byzance*, Ibid. str. 145-176.

rupcem (a i muslimanka nosi rubac na glavi). Matrijarhat nije povijesno zasvjedočen, može se naslutiti samo u mitovima pa bi u grčkom mitu ženska neman Gorgona Meduza koju je ubio Perzej bila uspomena na borbu protiv matrijarhata. U grčkim mitovima se i inače nalaze tragovi borbe protiv matrijarhalnih predodžbi.⁴ Herodot spominje Amazonke oslanjajući se na mit. Povijesno ni etnološki matrijarhat nije zasvjedočen, a kod viših životinja krdo ili čopor uvijek predvodi dominantni mužjak, ali ne kod slonova, gdje krdo predvodi ženka. Pa ipak, u starom zavjetu nalazimo uzvišene očinske i majčinske likove kakvi su Abraham, Sara, Rahela, Rebeka, Judita, Estera; oni su veliki ljudi i žene zbog svoje vjere. Abraham i ostali patrijarsi okrenuti su u potpunosti prema očinstvu, a njihove žene žive u neprestanom strahu da će umrijeti bez djece; one su okrenute životu, budućnosti, životu na zemlji koji preko njihove vjere postaje svet. Jakov je lik oca, on voli najmlađeg sina Josipa, ali kao pravi otac voli sve sinove podjednako, a najmlađeg Josipa voli najviše. On prašta ostalim opakim i zavidnim sinovima jer je spor na srdžbu i brz na praštanje, baš kao i Gospodin. A taj Gospodin sluša naše molitve, on nije kao ona poganska božanstva kojima valja prinijeti ljudske žrtve.

Mojsije prima Zakon od Gospodina, ali živi u isto doba u neprestanom sukobu sa svojim narodom, a ti ljudi koje on vodi nisu su kukavice, malovjernici i nezahvalnici, osobito Mirjam, i spremni su obožavati zlatno tele. Čovjek je dakle nizak i loš, osim ako kao Mojsije i patrijarsi ima vjeru i milost Gospodinovu.

Kralj je u Bibliji otac, ali u Starom zavjetu nalazimo i loše kraljeve, kao Samuela; on je loš, jer se Gospodin od njega odvratio pa je zavolio Davida; Samuel ga je pomazao, ali David se skriva i ne ustaje protiv Samuela jer je Samuel Božji pomazanik. Stari zavjet nije revolucionarna knjiga, ne uči nas buntu i nasilju, nego strahu od Gospodina, koji je iskon svake mudrosti, kako se čita u psalmu 112. Međutim, Saul je vojskovođa i kralj, ali prvosvećenik je Samuel. Kad je Saul izgubio milost Božju, Samuel se ne usuđuje ustati protiv njega jer ga je pomazao. Tu se otvara jedno vrlo bolno pitanje vlasti u kršćanstvu, ali i u islamu. Bazilej se smatrao ujedno i prvosvećenikom, i miješao se u teologiju, što papa nije dopuštao pa je to bio razlog raskolu. Prema poslanicama sv. Petra, a to ćemo dalje razložiti, svjetovna vlast uvijek je iznad crkvene jer je vlast uvijek od Boga. Pape to nisu priznavali i uvijek

⁴ Robert Graves, *Greek Myths*, Cassel-London, ⁴1965., str. 239-347, 363-364, 472-518, 583-615.

su pokušavali stati iznad cara ili kralja. Uspjeha nije uvijek bilo, car se morao poniziti pred papom Grgurom i čekati na snijegu da ga papa primi u dvorcu Canossi. Međutim, neki su pape ipak umrli u progonstvu jer ih je svrgnuo car. Papina vlast nad svjetovnim vladarima nije uvijek bila uvjerljiva kao vlast bazileja nad patrijarhom. Bazilej, a poslije sultan imenovao je patrijarha, ali sultan je bio podvrgnut carigradskom muftiji koji je 1809. npr. smijenio sultana Selima III.

U Starom zavjetu nalazimo junake kakvi su Samson, ali i Tobija, čiji je brak svet jer ga je posvetio anđeo Gospodnji. Taj brak je svet, Mojsijev brak nije bio svet, već je bio privatni ugovor, a bio je i razvodiv. Tobiju vodi anđeo Rafael, koji mu naloži da se oženi Reguelovom jedinicom Sarom (Tob 6). Tobija se boji jer Sara je trebala imati sedam muževa koji su umrli jer ih je ubio Sotona. Rafael ga pouči – umiru oni koji sklapaju brak tako da isključe Gospodina iz svoje duše, pa ih Sotona osvoji preko libida. Zato će Tobija prve tri noći provesti sa Sarom u molitvi, a tek onda će s njom leći, a djeca će mu biti važnija od libida. Tada će imati blagoslov Gospodina. Poruka Gospodina jasna je – spolnost je zbog djece, libido bez djece bludnost je. To bi trebao čuti suvremeni Europljanin.

NOVI ZAVJET

Takav brak vidio je Isus koji je vidio muža i ženu kao jedno meso. Brak je strogo monogaman, a k tome i sakrament. To nije tako kod Židova i muslimana, kod njih je brak privatni ugovor koji se sklapa pred svjedocima. Brak je razvodiv, ali samo muž može otpustiti ženu. Djeca su u kršćanstvu sveta, a to će reći da je kršćanstvo dalo ženi dostojanstvo koje ona nije imala u poganstvu. U većini animističkih zajednica brak nije poznat ili je lako razvodiv. U Homerovoj *Ilijadi* Ahilej se svađa s Agamemnonom zbog robinje Brizeide i nitko ne pita Brizeidu kome će od dvojice ona pripasti i kome bi željela pripasti. Ona je naprosto roba. Prema rimskom pravu muž je glava obitelji. On je imao pravo ubiti svoju ženu i djecu i zbog toga nikom nije bio odgovoran.

U Novom zavjetu nastao je monogamni brak koji k tome može raskinuti jedino smrt. U takvom braku muž nadopunjuje ženu, a žena muža. Čovjek je dakle u punom smislu čovjek tek onda kad je oženjen i otac, a tako je i žena u punom smislu žena

tek kad je udana i majka. U Novom zavjetu nadopunjen je pojam obitelji, nastala je sveta obitelj; Josip, Marija i Isus. Sveta obitelj je i na Nebu Otac, Sin i Gospa. Gospi se obraćamo molitvama jer ona je odvjetnica grješnika, himnima jer ona je oprala Evin grijeh i kao Djevica, vazda Djevica, zgazila glavu staroj zmiji, ona je zaštitnica žena i svećenstva, kraljica Hrvata, naslikana bezbroj puta, Bogorodica izuzeta iz grijeha istočnoga. Ona nije seksualizirana kao Astarta ili Afrodita, Magna Mater poljodjelskih kultura u dolinama rijeka. Nije bila bogata, nije seksualizirana, nije bila sretna u zemaljskom smislu. Bila je siromašna, rodila je Bogočovjeka u staji. Tu se ističe odnos čovjeka prema životinji koji je kod animista jače izražen nego kod Židova, jer animisti smatraju da životinja kao i čovjek ima besmrtnu dušu. Životinje koje su svojim dahom grijale Isusa domaće su životinje prema kojima seljaci osjećaju bliskost, a Židovi su bili seljački narod i Sveto pismo knjiga je za njih. Marija je uskoro morala u bijeg, bježala je s mužem i malim djetetom na magarcu, živjela je skromno s mužem koji je bio siromašni drvodjelac pa je u njezinom životu nastao kršćanski ideal blaženog siromaštva. Doživjela je najljepše što žena može doživjeti: postala je Bogorodica, ali je doživjela i najteže što žena može doživjeti: morala je vidjeti kako joj raspinju sina. Ni u jednoj drugoj vjerskoj zajednici nisu obitelj i žena tako uzvišeni kao u kršćanstvu, a s njima i kult oca i kult majke. Ovdje valja istaknuti da i muslimani štiju Mariju i vjeruju u njezino bezgrješno začće.

Marija nije jedini uzvišeni ženski lik Novog zavjeta. U Novom zavjetu nalazimo grješnicu koja je svojim suzama oprala Isusu noge i obrisala ih svojom kosom. Marija Magdalena bila je prva koja je doznala da je Isus uskrsnuo. Njezin život pokazuje snagu kajanja i pokore i sposobnost kršćanskog čovjeka da se duhovno obnovi u pokori. Ona je uz pomoć Isusovu pobijedila grijeh, a Isus je pobijedio smrt tako što je oživio Lazara i sam uskrsnuo.

Isus je druga božanska osoba, Sin. On je bio učitelj, prosvjednik sličan starozavjetnim prorocima koji su njegov dolazak i najavili, dobar pastir. Međutim, u Novom zavjetu nalazimo njegovu prisposobu o tri talenta (Mt 7, 14.23), u kojem se pojavljuje gospodar što nagrađuje svoje slugu; slugu gledaju da mu ugode, ali on ih i kažnjava, pa opakog slugu šalje tamo gdje je plač i škrgut zuba. Taj gospodar je sam Isus. Ima obitelj, a slugu su kao dio njegove obitelji. On je lik oca, posjednika koji uvećava svoj imetak na dobrobit obitelji i proširene obitelji, a slugu žive u nadi i vjeri, u čemu se ostvaruje kršćanska duhovnost. O toj

prisposobi ovise tisućljeća katoličkog bankarstva, bez kojeg nije moguće zamisliti gospodarski napredak zapadnog svijeta.⁵ Ali o ovoj prisposobi zavisi i pojam obitelji, i to baš feudalne obitelji, gdje je gospodar, dakle feudalac, ujedno i otac svojim podanicima, slugama, seljacima. Takav odnos iz temelja se promijenio onda kad je gospodar postao vlasnik tvornice. Radnik ga i ne vidi, pa nema nikakav odnos prema vlasniku tvornice, odnosno mrzi ga jer smatra da ga gospodar loše plaća.

Apostol Pavao stvorio je u Poslanici Korinćanima (7, 32-35) pojam djevičanstva. Tko nema muža ili ženu, misli više o Gospodinu i misli kako bi mu ugodio. Oni koji imaju muža ili ženu misle kako bi ugodili njemu ili njoj, oni su više vezani uz ovozemaljski život. Osoba koja se ženi ili udaje dobro čini, ali oni koji se ne žene i ne udaju, čine bolje. Djevičanstvo o kojem se ništa ne čita u Starom zavjetu odigralo je ulogu u kršćanskoj tradiciji; među svecima velik je broj djevoja i mučenica, kršćanska duhovnost ne može se zamisliti bez njih.

Kod Apostola Pavla čitamo o liku oca u Poslanici Timoteju (1 Tim 3, 1-7), gdje se pojavljuje lik biskupa, iz doba, dakle, kad su se svećenici ženili. Biskup mora biti muž samo jedne žene, oprezan i razborit, stidljiv, gostoljubiv, učen, ne pijanica sklon tučnjavama, ne svadljiv ni pohlepan na novac. Mora dobro stajati na čelu svoje obitelji, sinovi moraju biti poslušni i čedni. Jer tko ne umije biti na čelu svoje obitelji, neće znati voditi Crkvu. On ne smije biti ni ohol, jer takav pada u šake đavlu. Kćeri će voljeti svoje muževe i djecu, bit će razborite i oprezne, čedne, trezvene, brinut će se za kuću, bit će poslušne svojim muževima, neće psovati i odgajat će dobro djecu. Bit će svima uzor. Taj opis oslanja se na likove patrijarha u Starom zavjetu, ali je bliži svakidašnjici, a polazište je kršćanskog paternalizma. Apostol Pavao opisao je položaj žene u Poslanici Timoteju (1 Tim 2, 9-15). Žena se mora moliti, ali ne u raskošnoj haljini, nije joj dostupno svećeničko učiteljstvo, pred mužem mora šutjeti jer je Adam stariji od Eve, Eva je nastala iz Adamova rebra i zavela je Adama na grijeh. Prema apostolu Pavlu žena u braku nije ravna mužu, muž je glava obitelji, kao što je Isus glava Crkve, ali muž mora voljeti ženu kao što i Isus voli svoju Crkvu.

Salomon u svojim Parabolama (8, 12.17) govori o strahu od Boga, koji ne voli zlo, osornost i oholost. Mudrost je savjet, oprez

⁵ Ivan Pederin, *Jadranska Hrvatska u povijesti starog europskog bankarstva*, Split, 1996.

i snaga. Mudročću vladaju kraljevi i zakonodavci, mudrost je pravednost. Spomenuli smo Psalam 112. koji govori o strahu od Boga, iz kojeg izvire mudrost. Taj strah od Boga sadržaj je odnosa sina prema ocu. To je odnos povjerenja, pa se čovjeku koji se boji Boga neće dogoditi zlo, Bog će ga čuvati tako što mu šalje iskušnja. Čovjek koji se boji Boga, ne boji se više ničega, i u tom strahu od Boga ostvaruje se blaženstvo.⁶ Strah od Boga sinovski je odnos potpunog povjerenja, odanosti i privrženosti, pa pokazuje svetost očinstva. Otac svojoj djeci privremeno na zemlji zamjenjuje Boga. To je i iznimno velika odgovornost, jer je iznimno teško biti otac.

FEUDALNI POJAM OCA

Konstantin Porfirogenet napisao je svoje mnogo spominjano i čitano djelo *De administrando imperio*, kao priručnik za svojega sina i nasljednika na prijestolju. To djelo mogao je napisati i njegov *praeceptor* νομοδιδασκαλος (nomodidaskalos), kako bi se reklo grčki, na temelju usmene i pisane tradicije bizantinskog dvora. U tom djelu sabrano je znanje o Carstvu, osobito njegovim rubnim dijelovima, čiji je ostanak u Carstvu bio upitan, a onda o susjedima, koji su Carstvo mogli ugroziti, a katkad su ga i napadali. U tom djelu prevladava svijest da se rat ne vodi sabljom, već da u ratu prevladava politička mudrost, što će reći znanje o susjednim i možda buntovnim podanicima te da se tim znanjem mogu zaskočiti neprijatelji. A to znanje poteklo je od obavještajaca. Bazilej je dakle osoba koja se znanjem izdiže nad podanike i susjedne vladare; podanici prema njemu osjećaju nelagodu i strah, koji nije isti kao strah od Boga kao ishodišta mudrosti, ali Bog je svet i strašan. Premda je Konstantin deklarativno kršćanin, u njegovu djelu kršćanstvo igra malu ulogu, a bazilej i njegova ličnost ostaju u strateškoj sjeni.

Žena u kršćanskoj Europi nije bila pravno sposobna, osim ako je bila udovica; mogla je biti nadstojnica samostana, nisu joj bile dostupne državne službe i dostojanstva osim kraljevskog. U srednjem vijeku, međutim, Djevica Orleanska postala je vojskovođa

⁶ *De libro Ecclesiastici*, Lectio I. Cap. 31, 8-11, Lectio II. Cap. 32, 18-20, 28; 33, 1-3. Breviarium romanum ex decreto SS. Concilii tridentini restitutum S. Pii pontificis maximi iussu editum aliorumque pont. cura recognitum Pii Papae X. auctoritate reformatum, Pars hiemalis, Ratisbonae, ¹⁷ 1937. str. 77.

i predvodila je francuske vitezove u borbi protiv Engleza. Među sveticama nalaze se djevice i mučenice, ali i udane žene te udovice. To su snažne žene, hrabrog i muškog srca, to su žene koje je opisao kralj Salomon u svojim *Parabolama* (31, 10-31), žene koje drže tri ugla kuće svojim radom, kako kaže hrvatska poslovice, žene u čijoj kući svega ima i u čijem krilu svi nalaze zaštitu, žene koje odgajaju brojnu i čestitu djecu, usrećuju muža i napokon žene koje se boje Gospodina. Sveti Ambrozij istaknuo je lik udovice.⁷ Udovištvo zaokružuje plodove braka pa može postati učiteljem vjere i čednosti. Progonitelji vjere progonili su upravo udovice.

U naprijed razmotrenim doktrinarnim člancima nastao je pojam kršćanskog očinstva i pojam kršćanskog glavara. Glavar, feudalac, kralj, uvijek je otac. Ali na taj način nastaje i pojam proširene obitelji, pa obitelj postaje feudalna zajednica. Na taj se način na mala vrata u kršćanstvo ušuljalo priležništvo.

U kršćanstvu je brak bio sakrament, kako smo već rekli, ali je to značilo da se udavala samo djevojka s mirazom; miraz nije bilo mito koje se daje mužu da se oženi, nego osiguranje žene za slučaj rastave ili udovištva; mirazom muž nije mogao raspolagati. Djevojke bez miraza nisu se udavale, a to znači da su postajale priležnice ili prostitutke. Sveti Nikola je primjerice skupljao novce za siromašne djevojke, da se udaju, kako ne bi morale u prostituciju. U našim prilikama siromašne djevojke koje se ne bi udale otišle bi u samostan, gdje su postajale *picokare*, dakle, ne bi postale redovnice. Druge su odlazile bogatim vlastelinima ili trgovcima za služavke. Tko bi uzeo služavku, mogao ju je držati šest godina u smislu Mojsijeva zakona, a onda ju je morao udati s mirazom. Dakako, dogodilo bi se da bi gospodar imao djecu sa služavkom. Ako ne bi imao djece od žene ili ako ne bi imao muške djece, on je mogao ozakoniti jednog od svoje nezakonite djece, dati mu ime i u njemu bi dobio nasljednika. Nezakonitu bi djecu palatinski grof mogao proglasiti zakonitom, a to su bile obitelji Dominis, Nimira, Cernota, svi sa Raba. Palatinski grof bi onda izdao ispravu, *legitimatio filii*, proglasio nezakonitog sina zakonitim i stavio ga pod očinsku vlast. Na taj su način vlastelinski rodovi preživjeli stoljeća. Kad je u XIX. st. proglašeno suvremeno zakonodavstvo u Francuskoj i Carsko-Kraljevskim Državama, kako se Austrija onda službeno zvala,

⁷ *Ex libro sancti Ambrosii Episcopi de Viduis*, Lectio IV-VI. Breviarium Romanum ex-decreto SS. Concilii Tridentini restitutum S. Pii pontificis maximi iussu editum aliorumque pontt. cura recognitum Pii Papae X. auctoritate reformatum, Pars aestiva, Amplificata XV.¹⁷Ratisbonae, 1937., str. 105-106.

nezakonita djeca nisu dobila nikakvih prava i vlastelinski rodovi brzo su izumrli.⁸ Poligamija i prilježništvo vrlo su česti, mnogo češći negoli poliandrija. Kršćanstvo je dakle prešutno priznalo poligamiju, ali je zaštitilo prilježnice, za razliku od građanskog zakonodavstva o braku, koje prilježnicama i nezakonitoj djeci nije priznavalo nikakvih prava, već ih je socijalno žigosalo.⁹ Feudalni očevi brinuli su se o svojoj djeci. Ako je otac bio vlastelin, a sin ili kćer nisu bili rođeni u braku, oni nisu bili plemići i nisu nosili očevo ime, ali se otac brinuo da ih uda, odnosno da ih dade nekom majstoru u nauk ako su bili dječaci. Oni su se onda zvali prema krsnom imenu oca, npr. *Johannes, filius naturalis ser Petri...* slijedilo je prezime oca koje nije bilo prezime izvanbračnog sina, a taj sin bi u kasnijim razdobljima stjecao prezime koje bi se obično razvilo iz nadimka ili bi se zvao po zanimanju koje je obavljao. Često je prezime bilo malo promijenjeno prezime izvanbračnog oca, katkad prezime kuma na krštenju nezakonitog djeteta. Prilježništvo je ušlo u kršćanski svijet na mala vrata; to nikako nije kršćanski brak, nego feudalni brak, koji se služio starozavjetnom tradicijom ili ju je zlorabio. Crkva je taj brak manje ili više tolerirala u doba opadanja vjere i podizala ubožnice i nahodišta; jer nisu svi očevi zbrinuli svoju nezakonitu djecu, mnoga su djeca postala nahodi. Gubitak očinstva i materinstva najgori je oblik depravacije čovjeka i društva.

U to doba pisao je i talijanski renesansni filozof Machiavelli (1469.-1527.). U djelu *Il Principe* opisao je lik kneza, koji je, dakle, odvjetak kršćanskog pojma oca. Machiavelli je bio dostojanstvenik Firentinske komune, često je odlazio i u diplomatske misije kao zastupnik Komune pa je u tančine poznavao mehanizme političkih borbi svoga doba, kad su se za prevlast na Apeninskom poluotoku borili papa, francuski i španjolski kralj. U svojoj knjizi opisao je upravo mehanizme te vlasti, razlikuje nekoliko tipova države: nasljednu, mješovitu, novu, građansku, crkvenu i sl. Piše da se vladar može osloniti na moćne slojeve, na široke slojeve siromašnih,

⁸ Tako je nastala neka praznina. Zanimljivo je da danas u Francuskoj čovjek može kupiti od države ime neke izumrle obitelji, pa se obično kupuju imena velikaških obitelji s čijim je nestankom nastala politička ili društvena praznina. Protiv feudalnog braka s prilježnicama ustali su Schiller i Lessing (ovaj posljednji bio je mason). Ivan Pederin, *Woman's Honour in the Tragedies of Lessing and Schiller and the Sexual Manners in XIXth Century*, Acta Histriae, IX (2000), str. 69-76.

⁹ Ivan Pederin, *Povijest otoka Druvenika*, Hrvatska obzorja, VII (1999), br. 2-4, str. 371-392, 661-690, 897-926.

na plaćeničku vojsku (što obećava kratkotrajan uspjeh) i sl. Opisao je političke poteze i postupke vladara iz klasične starine, Perzije, Grčke i Rima te Osmanske Carevine, a najviše se bavi vladarima svojega doba i svoje političke okoline. Ocijenio je pogrješke francuskoga kralja Ljudevita XII. i njegove talijanske politike, razlikovao feudalne vladare, kakvi su bili francuski, od despotskih, kakvi su bili osmanski. U osmom poglavlju opisuje vladare koji su okrutnostima došli na vlast (*Di quelli che per scelleratezze sono pervenuti al principato*), u Par. II. To je Agatoklo, koji silom osvaja vlast u Siracusi, a onda pobije sve senatore i bogataše. Vladao je dugo i nitko mu se nije suprotstavljao, nije ga stigla ni kletva ili kazna Božja.¹⁰

Ovdje se ipak radi o odstupanju od Evandelja, jer Isus nije rekao ništa o prilježnicama, a to odstupanje karakteristično je za XV. st. i početak XVI., dakle za humanizam i renesansu, doba gospodarske i moralne krize, krize vjere. Bilo je to doba nakon gradnje velikih katedrala. Svećenici su s oltara pozivali vjernike da štede i daju svoju imovinu za gradnju crkava. Da bi se crkve sagradile, trebalo je sagraditi infrastrukturu, ceste, mostove, vapnare, kamenolome i dr. Crkve su sagrađene, infrastruktura je ostala, poraslo je blagostanje, a s njim i spolni razvrat. Je li bogat čovjek bolji od siromašnoga? Katolička reformacija koja je počela s Tridentskim koncilom, drugačije se odnosila prema prilježnosti i nije ga odobravalala. Machiavellijevo djelo mnogo više kaže o vlasti nego o ličnosti vladara, ali ipak kaže da u vlasti ne sudjeluje čudoređe, vladar je čovjek pohlepan na vlast i bez skrupula. On se u bitnome odvojio od pojma vlasti vladara kao Božjeg pomazanika i očinske vlasti, koja je srasla s čudorednosti. Iz njegova pojma vlasti slijedi prosvjetiteljski pojam *raison d'état* po kojem postoji interes države, a on je iznad interesa čovjeka i čudorednosti. Kod Machiavellija kraljevska loza i krv igraju malu ulogu. On zna da postoji velik broj vladara koji su uzurpirali vlast i koji nisu kraljevske krvi. Kod Machiavellija je ugasla svijest apostola Petra da sluge i podanici moraju biti pokorni svojim gospodarima i vladarima, čak i ako su opaki, jer vlast je uvijek od Boga;¹¹ Macchiavelli je pisao u doba krize vjere i pobožnosti i ne može se smatrati katoličkim piscem, pa njegovo djelo izlazi iz okvira ovoga rada.

¹⁰ Služio sam se izdanjem *Il principe*, Introduzione e Note dischiareative di Manfredo Vanini aggiuntivi i giudizi più notevoli della critica moderna, Milano, 1936.

¹¹ *Epistola Beati Petri Apostoli*, Pars altera II. 11 - V, 11, II, III, 13-25.

Cervantesov don Quijote vrlo je obrazovan, potanko poznaje vitešku književnost i srednjovjekovnu znanost, načitan je, ali nesuvremen, pa se iz Cervantesova romana ne vidi da bi on poznavao španjolsku književnost upravo proteklog razdoblja, tj. XVI. st. – *siglo de oro*. (Cervantesov *Don Quijote* objavljen je 1605.). To donekle vrijedi i za Lodovica Ariosta, kojeg je don Quijote poznavao. Ariostovi junaci neprestano putuju, kao i junaci viteških romana, ali on poznaje samo grčke i rimske putopise, ništa ne zna o otkrićima njegovog doba.¹²

Don Quijote je obrazovan, ali njegovo nesuvremeno obrazovanje u neprestanom je sukobu sa svagdašnjicom u kojoj živi, pa ga njegova okolina smatra ludim. Don Quijote ne razlikuje san od jave. Zbog toga je znanost ovaj roman doživjela kao knjigu o španjolskoj dekadenciji, ali ga je Ivan S. Turgenjev smatrao simbolom vjere. *Don Quijote* je svakako roman koji je ukinuo čuda viteškog romana,¹³ što je prihvatilo kasnije prosvjetiteljstvo pa je Cervantesov nasljedovatelj Henry Fielding u prvoj glavi osme knjige svojega *Toma Jonesa* nastavio Cervantesov rad pa je deklarativno istjerao čudo iz književnosti i dopustio da se u književnosti pojavljuju jedino duhovi pokojnika.

Don Quijote je u sukobu sa stvarnošću, ali ne s pukom, s kojim ga vezuje njegov štitonoša Sancho Panza, koji u svoj govor stalno upleće nove poslovice, koje je čuo u propovijedi u crkvi. *Don Quijote* je zaključak i sažetak viteškog romana u koji Cervantes uvodi komični lik štitonoše Sancha, što je novo u viteškom romanu, u kojem štitonoše nisu komični.¹⁴ Komika Sanchove ličnosti je u tome što on kao nepismeni seljak prihvaća poduke svojega viteza pa se u njemu uvijek sastaju nesuvremena učenost sa svakidašnjicom seljaka.

Kad je Sancho postao guvernerom otoka Barataria, don Quijote ga je podučio kako će njime upravljati, a i kako će se vladati. U toj poduci prepoznamo vladara, točnije, ideal vladara srednjega vijeka koji je posve različit od Machiavellijevih knezova. Komika se sastoji u tome što su obojica, don Quijote i Sancho gosti jednog vojvode koji je čitao prvi dio Cervantesova romana pa se dobrotivo šali s obojicom i imenuje Sancha guvernerom otoka Baratarije.

¹² Ivan Pederin, *Grčki putopis*, Dubrovnik, XVI (2005), br. 1, str. 90-104.

¹³ Ramiro de Maeztu, *Don Quijote, don Juan y la Celestina*, Madrid, ¹⁰1948., str. 20, 27, 52, 58.

¹⁴ Marcelino Menéndez y Pelayo, *San Isidoro, Cervantes y otros estudios*, Cultura literaria de Miguel de Cervantes y elaboración del "Quijote".

Poduka don Quijotea odvija se pod nasmiješenim pogledima vojvode i vojvotkinje (Drugi dio, glava XLII, XLIII.).

Don Quijote je u očinskom držanju savjetovao Sancha da se ne stidi svojega niskog porijekla, jer nisu rijetki nisko rođeni koji su postali čak pape i carevi. Bolje je biti krjepostan čovjek niska roda negoli oholi grješnik. Tu se odmah vidi kršćanska kultura don Quijotea, iza kojeg ne stoji pisac, jer pisac uzima neki odmak od svih svojih likova. Ako mu koja lijepa žena dođe da traži pravdu, neka bude oprezan i ne nasjedne njezinim suzama. Nadalje mu je savjetovao da se pere i reže nokte, što nas podsjeća na nizak socijalni položaj Sancha Panze, da zauzme čvrst hod i da se uredno oblači. Tako je hodao i izgledao Julije Cezar. Neuredni izgled odaje neuredno stanje duše. Polovica njegovih paževa mora biti raskošno odjevena, druga polovica skromno, pa će tako imati paževe za nebo i za zemlju. Sancho ne smije jesti češnjak jer će to podsjećati na njegovo seljačko podrijetlo. Hodati mora širokim koracima, govoriti mirno, ali ne tako da se stekne dojam da sluša sama sebe. Jest će malo, osobito za večeru, i piti još manje, jer vino ne čuva tajnu i ne drži riječ. Neće glasno podrigivati. Tu je Sancho priuipitao što znači *erutar* (podrigivati) jer je seljački izraz bio *regoldar*. Sancho je dakle seljak i po svom jeziku, *erutar* je latinizam u španjolskom jeziku. Sancho je obećao da će ubuduće upotrebljavati taj latinizam. Bit će oprezniji i umjereniji u upletanju poslova u govor, koje su kratka mudrost. Sanchu su, kad je govorio, navirale poslovice na usta. Don Quijote je svjestan plebeizma Sanchova govora, koji bismo mi mogli usporediti s bujnim govorom Rabelaisova Pantagruela. Aristokratski govor umjeren je i suzdržan. Don Quijote ga je poučio kako će otmjeno jahati. Rano će ustajati jer tko se ne ustaje sa suncem, ne uživa u danu, a marljivost je majka sreće. U glavi LI. ga je poučio kako će se odijevati. Kao guverner i sudac mora biti otac krjepostima i očuh opačinama, ni strog ni blag, odlaziti će u tamnice i na tržnice, razgovarati sa sužnjima; ne smije biti škrt i pohlepan na novac, proždrljiv ni pohotan kad su u pitanju žene. Prema vojvodi mora pokazati zahvalnost jer je nezahvalnost kćer oholosti.

Don Quijote je dao svojemu štitonoši savjete o držanju starijeg, seniora, takorekuć oca, a ti savjeti daju sliku španjolskog aristokratizma koji je narodu blizak. Ali on je ujedno i mudar, onako kako to traži apostol Pavao od biskupa, i Salomon, on se odnosi prema svojim podanicima gotovo kao prema svojoj djeci. Španjolski *grande*, a i inače europski aristokrat je bar do početka XIX. st. bio narodu mnogo bliži nego kasniji vlasnik tvornice.

Sancho će kao guverner doći u dodir s narodom kao sudac, razgovarat će sa sužnjevima u tamnici, s piljarima na tržnici. Danas je to drugačije, vlast razgovara s narodom dekretima, novim zakonima, preko novina i televizije, to je vrlo neizravan i neiskren odnos, pa narod nije u mogućnosti prosuditi predsjednika. Sancha kao guvernera narod će prosuditi kad ga vidi kako hoda i jaše, kako se odijeva, kakav je kad sudi i napokon kako govori. Sancho, ali i don Quijote govore s mnogo poslovice i idioma, ali Sanchove poslovice sočne su i bujne poslovice, dok su poslovice u ustima don Quijotea odmjerene i oslanjaju se na latinski jezik i Salomonovu mudrost iz sv. Pisma. I jezik don Quijotea bliži je latinskom negoli jezik nepismenog Sancha. Tu valja upozoriti na Sancha koji je sudio (glava XLV) nekog čovjeka optuženog da je silovao ženu. Sancho ga je osudio da joj dade odštetu u novcu što je odgovaralo tadašnjim pravnim shvaćanjima po kojima se zavodnik morao oženiti sa zavedenom ili joj platiti odštetu u visini miraza da se može udati.¹⁵ Čovjek je platio ženi, žena je otišla, a Sancho je rekao krivcu da pohita za njom i otme joj nepravедno dosuđeni novac. Uskoro su se vratili u žestokoj svađi, krivac nije uspio iščupati ženi novac, a Sancho joj je rekao: da je čuvala čast kao sada novac, ne bi je bio mogao silovati, te je odbio njezinu tužbu. Anegdota koja podsjeća na Salomona kao suca i pokazuje kršćansko podrijetlo feudalnog paternalizma koji polazi od slike biskupa u poslanici apostola Pavla, biblijske mudrosti,¹⁶ s jakim osloncem na latinsku kulturu. Dojam otmjenosti taj paternalizam postiže odmjerenošću i izbjegavanjem svakog ekstrema, a izražava se načinom hodanja, jahanja, odijevanjem, hranom, pravednošću kod suđenja, što znači osim svega još izbjegavanje pretjerane strogosti i blagost. Iza toga stoji lik starozavjetnoga Gospodina, koji je spor na srdžbu, brz na praštanje, a njegov je jaram blag.

Žena ima ulogu u tom paternalističkom feudalnom društvu pa pastir Vivaldus (glava XIV, knj. I) kaže da ona nije kriva ako je lijepa, kao što zmija nije kriva što je otrovna. Tu jasno posreduje Knjiga Postanka. Ali ljepota čedne žene je kao zapretana vatra ili oštra sablja koja peče i ne siječe. Njezina čast i krepost ukras su duše. Ni jedan dragulj ne vrijedi koliko čedna i čestita žena (knj. I. glava XXXIII), ali žena je ipak nesavršena i valja je čuvati

¹⁵ Madile Gamber, *La donna e la giustizia penale veneziana nel XVIII. secolo*, u: *Stato, società e giustizia nella repubblica veneta (sec. XV-XVIII.) a cura di Gaetano Cozzi*, Roma, 1980., str. 529-576.

¹⁶ Osobito u *Proverbia, Ecclesiastes, Sapientia, Ecclesiasticus*.

od napasti. Tu opet djeluje primjer Eve, koja je podlegla napasti Sotone. Žena bez muža isto je što i kaštel bez kaštelana (knj. I. glava XXXIV). Cervantes je lik ovakve žene razradio u noveli *Novela del curioso imperinente*, koja je okvirna novela u *Don Quijoteu*. Tu ljubomorni muž stavlja na kušnju svoju ženu tako da otputuje, a ženu ostavlja u svojoj kući zajedno sa svojim najboljim prijateljem. Žena nije izdržala kušnju. Pisac tu ističe svoj stav da je žena dostupna napasti i valja je čuvati. Ovdje djeluje književna tradicija Hartmanna von Aue u njegovom romanu *Gregorius*, o krjeposnoj ženi koja se u utvrđenom kaštelu brani od svojega napasnog proasca. Žena se vidi kao slaba pa mora biti pokorna mužu, jer sama nije u stanju vladati svojom spolnošću.¹⁷ Umjerenost, čestitost i čednost elementi su otnjenosti, a lik oca ostvaruje se u obitelji, koji tako sv. Pavao proširuje na cijelu zajednicu. Taj lik upravitelja odvjetak je novozavjetnog pojma oca, točnije, to je novozavjetni otac koji djeluje u uvjetima doba, procvata feudalizma, apsolutizma i njegove strukture vlasti, materijalne kulture; otud savjeti kako jahati, hodati i odijevati se.

Lik krjeposne žene koju muž-kaštelan čuva u kaštelu svojom ljubavlju, ocrta Cervantesov nešto stariji suvremenik (umro je 1595.), španjolski redovnik, učenjak i pjesnik fra Luis de Leon u svom djelu *La perfecta casada* (izišlo 1583.). Bilo je to najčitanije djelo ovog pisca poslije njegovih pjesama. U posveti gospođi Mariji Vareli Osorio pisac je pisao da je brak više negoli otići iz očeve kuće u muževljevu, to je izlazak iz podređenog položaja u slobodu; žena će služiti mužu, ali će upravljati obitelji. Ovdje djeluje tradicija rimskoga prava prema kojem je muž *pater familias*, ali žena zapovijeda u kući. Brak je savršenstvo, ali manje nego djevičanstvo. Tu pisac slijedi apostola Pavla. Brak ipak znači jedinstvo muža i žene, slično onoj bliskosti koja postoji između Crkve i Isusa. Žena može biti krjeposna, a to je snažna žena, junakinja. Srce njezina muža pouzdava se u ženu, i tu se Luis de Leon oslanja na starozavjetnog Salomona. Žena ipak neće dosađivati mužu sitnicama, već će ga osloboditi sitnih briga. Dobra žena radi u svojoj kući, ona se bavi tkanjem čak i ako je vojvotkinja. Žena je glava kuće, ona upravlja poslugom, a poslugu neće (tu se pisac poziva na Aristotela), misliti o kući ako vidi da gospodarici nije do kuće stalo. Kuća je tijelo,

¹⁷ Ovakav lik žene nalazimo i dva stoljeća kasnije u shvaćanjima liberalizma i Augusta Šenoa; Ivan Pederin, *August Šenoa u odnosu s austrijskom i njemačkom književnošću i političkom ideologijom*, Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice - VDG Jahrbuch, 1996., str. 19-43.

a žena duša toga tijela. Ona zadnja odlazi u krevet i prva ustaje. Isus je u Evandjelju rekao da neprijatelj sije kukolj dok gospodar spava. Žena je ta koja čupa taj kukolj. Onda se pisac opet poziva na Salomona, koji kaže da žena mora biti marljiva, budna, a mora i tkati. Nije dobro da žena bude uvijek izvan kuće, da posjećuje druge, zaviruje u tuđe kuće, da ogovara. Ona ne smije biti škrt, ali će biti milosrdna kad daje siromasima. Žena mora biti iskrena i povjeravati se mužu. Luis de Leon poziva se na apostola Pavla, koji traži da se žena odijeva skromno i umjereno, da se ne kiti zlatom i biserjem. Pisac dodaje da je njezin ukras njezina krjepost. Njezina krjepost je znati dobro i lijepo šutjeti. Čistoća i urednost njezina je ljepota.

Žena je dakle sve prije nego zapostavljena u feudalnom paternalizmu, tek što to doba vodi računa o različitosti žene i muškarca, a to je upravo ono što naše doba neće da vidi. Suvremenost koja traži jednakopravnost žene s muškarcem ne vodi računa o tome da je žena drugačija pa danas novinstvo, politika i znanost smatraju da je spolnost puka funkcija tijela i ne vide odraze u duhovnom životu; politika, znanost, novinstvo preporučaju spolni razvrat, a predbračnu čednost, bračnu vjernost i djecu smatraju malograđanskim; ako "partnerica" zatrudni, to je nezgoda u spolnom životu. Preporučaju se pobačaji, homoseksualizam, promiskuitet. Poslodavci se ne miješaju u spolni život zaposlene žene, ne vode računa o tome ima li ona muža, ljubavnika i sl., ali je otpuste ako zatrudni. Na taj je način nekoć kršćanska Europa napustila svoje korijene i izumire. Srdžba Božja ili krivovjerje? Borba suvremenosti protiv kršćanske kulture poglavlje je za sebe, koje izlazi iz okvira zadanih ovim radom. Ovdje se moramo vratiti na uvodno spomenutog Güntera Grassa, koji nalazi da emancipirana žena koja se u svemu vlada kao da je muškarac, malo pomalo prestaje biti žena i postaje muževna.

LA MUJER EN EL PATERNALISMO CRISTIANO

Al Biblia es un libro paternalista donde se lee de la inferioridad de la mujer frente al varón por su papel en el pecado original. En el Antiguo testamento se lee de muchas personalidades varoniles y paternas, pero también y de unas soberbias personalidades de mujeres. Entre las santas de la Iglesia Católica se encuentran muchas vírgenes, pero también viudas y mujeres casadas, son las mujeres fuertes de pecho varonil. El autor investiga la idea de

padre en la tradición del Evangelio y las epístolas de los apóstoles, le temor de Dios que reposa sobre una confianza absoluta en su benignidad que es la postura del hijo frente al padre. En la segunda parte del artículo el autor investiga la idea del padre o jefe feudal en los consejos de don Quijote a Sancho antes de tomar oficio de gobernador de la isla Barataria y sigue caracterizando la imagen de la mujer y madre dada por fray Luis de León. Concluye con una crítica del feminismo moderno que constituye un ataque a la naturaleza de la mujer.